

Pospíšil, Ivo

[Städtke, Klaus. Studien zum russischen Realismus des 19. Jahrhunderts : zum Verhältnis von Weltbild und epischer Struktur]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1975, vol. 24, iss. D22, pp. 220-223

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/108219>

Access Date: 02. 03. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ukazuje, že zde již Sárkány nedospěl k podobným důkladným analytickým a syntetizujícím studiím jako v případě studia česko-maďarských vztahů, ale že se věnoval především recenzní činnosti, třebaš značně rozsáhlé a poučené. Tuto šíři nejlépe dokládá vstupní referát *A magyar történettudomány kelet-európai érdeklődése* (Východoevropské zájmy maďarské historické vědy), kde Sárkány ukazuje, jak na okraji obecnějších historických prací, jaké představovala např. kniha Kálmána Bendy *A magyar nemzeti hivatástudat története* (Dějiny maďarského národního povědomí). Budapest 1937, vznikly v maďarské vědecké literatuře i specifické studie, zaměřené na poznání duchovního vývoje sousedních národů v mnohém odlišného od vývoje maďarského. V tomto směru byla zvláště významná studie Zoltána Tótha-Szabó *A cseh-tót szellemi közösség kezdetei* (Počátky česko-slovenské duchovní pospolitosti) z roku 1937 o čelném slovenském spolupracovníku Josefa Dobrovského Juraji Ribayovi.

V rukopise zůstala Sárkányova stať o dějinách maďarské slavistiky *A szláv tudományos élet és a magyarság*, rovněž ve svých poznátcích dnes již značně překonaná pracemi László Sziklaye, Istvána Frieda, Endre Arató a dalších; z větší části neznámé byly až dosud i Sárkányovy cestopisné črty z Jugoslávie, Rumunska i balkánského Podunají, upoutávající svěžím popisem i autorovou kulturně historickou zasvěceností. Profitaštické levicově orientované stanovisko Sárkányovo přibližují i jeho recenze známé knihy Victora Bauera *Zentraleuropa, ein lebendiger Organismus*, Brünn 1937, a Edgára Balogha *Íráatlan történelem* (Nepsané dějiny) Kolozsvár 1937. Naproti tonu jeho recenze Szémlérova díla *Más csillagon* (Na jiné hvězdě) je snad až příliš poplatná datu svého vzniku (1939).

Vybrané studie Oszkára Sárkánye podávají tak pravdivý a nezkreslený obraz jeho na mladý jedenatřicetiletý život tak bohatého a rozmanitého životního díla. Osud nedopřál plně rozvinout naděje, které vzbuzoval na poli východoevropských srovnávacích studií. I tak zůstane jeho dílo trvale cennou součástí maďarské východoevropské slavistiky, zejména svými podněty ke studiu česko-maďarských kulturních a literárních vztahů, kde při všem pokroku, jehož bylo od dob Sárkányových na tomto poli dosaženo, zůstává Sárkányovo dílo významným průkopnickým činem.

Richard Pražák

Klaus Städtke, *Studien zum russischen Realismus des 19. Jahrhunderts*. Zum Verhältnis von Weltbild und epischer Struktur (Akademie-Verlag, Berlin 1973, 220 stran).

V poslední době se literární rusistika v socialistických zemích, v souvislosti se vzrůstajícím zájmem o ruskou literaturu ve světě, soustřeďuje stále více na studie věnované analýze ideových a tvarových aspektů děl ruských realistů. Přitom se však rozebírají také vazby literárního díla se sociální strukturou a neopomíjí se ani hledisko komparatistické. Dobrým příkladem seriózního literárněvědného bádání v oblasti ruské literatury 19. století je také výše uvedená kniha literárního historika z NDR.

Klaus Städtke si v předmluvě klade za cíl odhalit vztahy mezi uměním a skutečností a pochopit pozice ruského realismu ve světové literatuře. Zkoumání vazby literatura—společnost nechce pochopitelně degenerovat na hledání „vzorů“ ve skutečnosti, ale snaží se najít složité spoje, jimiž jsou literatura a společenská realita spjaty. Jako německý rusista neopomene Städtke poukázat na působení německé literatury, přičemž si všímá i literatur západoevropských.

Kniha se skládá z 10 samostatných studií, které chronologicky zobrazují vývoj ruského realismu od jeho nasmělých počátků u Puškina až po hranice klasického realismu v Tolstého románu *Vzkříšení*. Badatelův metodologický postup se v jednotlivých studiích mění jen málo. V podstatě jde o následující model: 1. *Výklad společensko-ekonomické situace*. 2. *Výklad literární situace, analýza literárních proudů, případně čtenářských mód*. 3. *Analýza konkrétního díla začleněného do literární situace*. Výhodu této koncepce spatřujeme především v tom, že dílo není zkoumáno izolovaně, ale je začleněno do společenského a literárního kontextu. Nevýhoda je nepochybně v tom, že při podrobnějším zkoumání mimoliterárních faktorů zbývá již méně místa na analýzu literárního díla samotného, na hodnocení jeho umělecké stránky. Domníváme se, že by bylo možno poněkud zredukovat výklady o společensko-ekonomické situaci na základní teze a konstatování. Na druhé straně ovšem chápeme, že autorův postup je také motivován polyfunkčností knihy, jejíž společensko-ekonomické pasáže tvoří nutné pozadí pro čtenáře méně informované o dějinách Ruska.

Autorův metodologický postup je nejlépe vidět v první stati, která se zabývá vývojem realismu a motivem svobody u Puškina. (*Das Freiheitsmotiv und der Entwurf eines realistischen Charakters.*) V úvodu Städtke rozebírá specifikum doby Petra I. a Kateřiny II. Dále hovoří o vývoji literatury, která reagovala na společenské procesy a do ní zařazuje Puškinovo dílo. Německý rusista zkoumá genezi problematiky a snaží se najít počáteční impulsy u ruských sentimentalistů. Domníváme se, že při zkoumání Puškinova Evžena Oněgina by stař jistě obohatilo autorovo vyjádření k teoriím italského profesora Lo Gatta, který pro tento žánr používá termín „diario lirico“. Ve druhé stati týkající se Puškina je zkoumán vztah umělce k okolnímu světu a postavení jedince v dějinách a společnosti (*Das Verhältnis des Künstlers zur Umwelt und die Stellung des Individuums in Geschichte und Gesellschaft*). Kladem stati je fakt, že Städtke neopomíjí působení ruského pikareskního románu na čtenářovo a správně konstatuje přechod umělců počátku 19. století od uzavřených společenství tvořících pro nemnohé ke komercializaci. V Oněginovi spatřuje v univerzální podobě základní problémy ruské inteligence, které byly dále rozpracovány ve 2. polovině 19. století: vztah k lidu, cíl života a použité prostředky. Autor sleduje Puškinův vývoj od Borise Godunova až k vytváření typu „malého člověka“ v Bělkinových povídkách. Snad by stati prospěla zmínka o Puškinově polemice s Tacitem v Borisu Godunovovi (Má osobnost právo spáchat zločin ve jménu dobra celého státu?) a o Puškinových názorech na demokracii. Méně zajímavá je stař o díle Gogolově (*Das gesellschaftskritische Engagement in der „Gogol-Periode“*). Autor se hlavně zabývá sociologickými aspekty a opakuje fakta uváděná již několikrát sovětskými badateli — naposled A. A. Jelištratrovovou v knize Gogol a problémy západoevropského románu. Jde mimo jiné o křesťanskou ideu povznesení člověka utlačeného nespravedlivou tíží okolností, jak to vyjadřuje Victor Hugo v Notre Dame de Paris. O Turgeněvově experimentu s malou formou pojednává další studie (*Das Experiment mit der kleinen epischen Form. Das Frühwerk Turgenevs als Zwischenspiel und Neubeginn*). Autor dochází k tradiční tezi: Turgeněv vyšel z fyziologické črty jako hlavního útvaru tzv. naturalní školy a jejich začlenováním ve vyšší celek tvořil romány. Jde o tezi uvedenou mimo jiné v knize Viktora Šklovského Zametki o proze russkich klassikov. Některé prvky Turgeněvových povídek nachází Städtke již u sentimentalistů (Radiščevův dialog pána a muzika). Tvrdí, že v popisech přírody se již projevuje ústup od romantismu. Příroda nevyjadřuje změny v autorově duši, ale stává se symbolem potenciální energie Ruska. „Diese Ladnschaft ist weitgehend frei von symbolischen Bezügen zur Seelenwert des Autors oder zu einem romantisch-metaphysischen Jenseits“ (str. 68). Souhlasíme s tím, že někdy skutečně jde o tento přechod, ale není tomu tak vždy, a proto je tato generalizace neoprávněná. Například v povídce Setkání (Svidanije), která je mimo jiné také výrazným důkazem koncepce „vševědoucího autora“ (v anglosaské terminologii „editorial omniscience“), popisuje Turgeněv podzimní přírodu, která je velmi příjemná, hraje mnoha barvami. Po vyslechnutí tragického osudu dívky mění se i vyprávěčův individuální přístup: slunce svítí příliš studeně, všude jsou šedivé pavučiny. Konec milostného okouzlení a následující deziluze souznějí s „měnicím se“ obrazem přírody. Tento postup můžeme srovnat s příklady tak vypjatého romantismu, jako jsou alpské scenerie v románu Mary Shellyové Frankenstein. Autorova generalizace je ve spojitosti s překonanou tezí o romantismu jako pouhém preludiu kritického realismu. I v dílech velkých realistů však nalézáme obohacení o romantickou symboliku přírodní scenerie (Tolstoj, Leskov, Dostojevskij).

Jednou z nejlepších statí knihy je analýza Černyševského románu Co dělat? (*Die Entdeckung des „neuen Menschen“ in der Prosa der 60er Jahre*). S rozvojem ruského kapitalismu se v kruzích inteligence stále častěji ozývá otázka „co dělat?“ nebo „jak dál?“. Řešení této otázky vede k rozšiřování tematiky, k intenzifikaci kriticismu a k založení literární tradice zabrazovat mikulášovské Rusko v temných barvách (Mrtvé duše, Zápisky z Mrtvého domu). U Turgeněva se v Otčích a dětech objevují „novi homines“ — „nihilisté“. Jsou to vlastně žáci francouzských utopických socialistů, kteří se snaží přetvořit společnost podle jejich tezí. Je jisté, že se život ruských „phalantères“ neobešel bez různých extrémů, které se v hyperbolizovaném podání staly terčem kritiky autorů tzv. antinihilistických románů. U Černyševského spatřuje Städtke naplňování utopické ideje o zlepšení materiálního a morálního života a všimá si typologické spojitosti s Williamem Godwinem. Ve struktuře románu rozeznává autor tři části: 1. Biografie hrdinů podle vzoru francouzských „feuilleton — romans“; 2. Popis světa „nových lidí“; 3. Předpověď socialistické budoucnosti. Velmi správně dává Černyševského do linie s Bělinským, Dobroljubovem a Pisarevem. Rozvíjením některých stránek estetiky svých předchůdců

ad absurdum a korigováním některých tezí dospívá Pisarev k utilitaristickému pojetí literatury. Städtke zdůrazňuje, že román Černyševského není proklamací utopického socialismu, ale že má významnou estetickou funkci. Právě pro tuto syntézu politických, filosofických a estetických elementů považuje autor román za výjimečný v kontextu soudobé literatury. Přesto se však domnívá, že Černyševskij vynikl spíše jako filosof, publicista a agitátor nežli jako profesionální spisovatel: „Die politische Tendenz, die logische Beweisführung und die herausfordernde Wendung an den Leser geben dem Roman einen vom Standpunkt der Gattung exzeptionellen Charakter und zeigen den Autor als einen Philosophen, Publizisten und Agitator, weniger als professionellen Schriftsteller.“ Celá studie vhodně koresponduje se sovětskou diskusí o dědictví revolučních demokratů. Více pozornosti by však bylo možno věnovat snům Věry Pavlovny a zařadit je do kategorie snu v ruské literatuře. Z pozoruhodného zjištění, že Věřino osvobození se ve snu jeví jako osvobození všeho lidu („Veras eigene Befreiung erscheint im Traumbild vervielfältigt als Befreiung des ganzen Volkes“, str. 91) by se mohlo vyjít ke zkoumání folklórních motivů v románu. Přestože si autor dával úkoly poněkud jiného charakteru, domníváme se, že se mohl více zaměřit na spjatost filosofie a poetiky a na odezvu Černyševského románu v poetice dalších autorů (Dostojevskij např. přejal pojem „křišťálový palác“, který se v jeho interpretaci stal sociálně psychologickým symbolem). Jinak stať obsahuje řadu pozoruhodných a cenných konstatování a je jistě výrazným příspěvkem ke studiu dědictví revolučních demokratů.

Čtyři následující studie jsou věnovány F. M. Dostojevskému. V první z nich (*Die gesichtsphilosophische Deutung der einsetzenden Verbürgelichung Russlands*) zabývá se autor společenským aspektem Zločinu a trestu v kontextu světové literatury. Hlavní část tvoří analýza filosofické problematiky a komparatistické poznámky. Základním znakem románu Dostojevského je destruktivní působení prostředí na psychický proces individua. U jedince se objevuje panický strach před společností, strach, vyrůstající ze sociální struktury (čemuž také odpovídá přerůstání sociální symboliky v psychologickou. — V Zimních poznámkách o letních dojmech (1863) spatřuje Städtke vizi morálního úpadku lidstva. Podobná vize se v historicky širší perspektivě a v hlubším záběru objevuje v Legendě o velkém inkvizitorovi. Úspěch techniky a úpadek morálky vede Dostojevského k vyslovení obavy před zmechanizováním života a potlačováním individua (je to jeden z důvodů, proč je Dostojevskij aktuální pro dnešní Američany — I. P.). Východisko hledá v kategorii „bratrství“, v nalezení „nové kolektivity“ v nové morálce. Badatelovy komparatistické poznámky se týkají vztahu Balzac—Dostojevskij (Dostojevskij přebírá dynamiku syžetu a melodramatické scény) a Flaubert—Dostojevskij (charakteristika, smysl pro napětí). Cesta k nové kolektivitě vede přes odmítnutí anarchismu, o němž je pojednáno v následující stati (*Die satirische Attacke gegen den russischen Anarchismus*). Apokalyptická vize triumfu Antikristova v Běsech odpovídá v politické rovině radikalizace teroristů, jejichž program je převzat ze západní Evropy. Případ Něčajeva dává Dostojevskému možnost odmítnout tento způsob hledání „nové kolektivity“. Städtke při této příležitosti uvádí Marxovu ostrou kritiku Bakunina a idejí Maxe Stirnera. Ústrojnou součástí románu je tzv. Stavroginova zpověď, která za autorova života nevyšla, a byla veřejně čtena v Domě tisku v Moskvě až roku 1921. Dá se lokalizovat mezi 8. a 9. kapitolu druhého dílu. Dostojevskij v ní dospívá k odmítnutí anarchistického ideálu „zlatého věku“, založeného na morálním nihilismu a ignorování ustálených norem soužití, a vytváří vlastní vizi světové harmonie. Zkoumání dosud málo uváděného fragmentu považujeme za velký klad této studie. Folklórní motiv putování u Někrasova a Dostojevského je analyzován ve stati *Der Einbruch des Krisenbewusstseins in die traditionelle Vorstellungswelt des Volkes*. U Někrasova přerůstá folklórní motiv v sociální symbol hledání šťastného života. V koncepci Dostojevského je putování religiózním a psychologickým symbolem, který ilustruje ideu ruského mesianismu.

Za nejplodnější studii celé knihy považují rozbor Bratří Karamazových (*Die umfassende Darstellung der gesellschaftlichen Realitäten und utopischen Alternativen eines Zeitalters*). Zde cituje Städtke také nejnovější výzkumy Michaila Bachtina. Od sovětských badatelů přebírá myšlenku, že Dostojevskij povýšil dílčí děj v zdánlivě bezvýznamném městečku na světovou událost: „In dem kleinen russischen Provinzstädtchen mit dem sonderbaren Namen Skotoprigonevsk passiert Weltgeschichte“ (str. 169). Podobnou pasáž můžeme číst v knize Vadima Kožinova Proischozdenije romana (Sovetskij pisatel', Moskva 1963). Celým dílem Dostojevského táhnou se jako červená nit ohlasy na Schillerovu koncepci humanity a dějin lidstva. Ivan Karamazov připomíná Karla Moora z Loupežníků, ale historické

pojetí Schillerovo je u Dostojevského dovedeno dál. Städtke dochází k tezi, podle níž Dostojevskij chápal nejen vzpouru Karla Moora proti feudální despocii, ale i buržoazně humanistické koncepcce „státu rozumu“ jako jevy, které v praxi povedou k novému otroctví. Stařec Zosima je ztělesněním Dostojevského důvěry v ruského mnicha, který je pokračovatelem předpetrovské tradice a je spjat s lidovými vrstvami. Tento člověk může, podle ruského autora, překonat dualismus vrchnost—lid. V souvislosti s výkladem religioz ní utopie Dostojevského bylo by vhodné včlenit do tohoto okruhu problémů také dynamiku dětských charakterů. Důležitost a funkčnost tohoto jevu v ideové struktuře díla zdůrazňuje sovětská literární věda i v knihách určených pro středoškolskou výuku (např. citace úvahy Raskolnikova v učebnici Russkaja literatura, učebnoje posobije dlja 9 klassa srednej školy, redakce prof. B. I. Bursova, Prosveščenijs, Moskva 1972, str. 260 až 261). O hranicích klasického realismu (*Die Grenze des klassischen Realismus*) pojednává poslední stať knihy. V devadesátých letech začíná se inteligence více soustřeďovat na obecné kategorie filosoficko-estetické. Dmitrij Merežkovskij chápe dějiny abstraktně jako souboj dobra a zla. Jinou tendenci můžeme vidět z Tolstého Vzkříšení. Autor, podle badatele, překračuje rámeček klasického realismu a kritizuje tedy nikoli jenom jevy dané skutečností, ale celý systém. Städtke chápe Vzkříšení jako čin, jehož logickým pokračováním je přímá výzva k revoluci (str. 202).

Největším kladem knihy německého rusisty je pevný systém metodologických postupů. Autor neopakuje stará klišé, snaží se zachytit vývoj moderní sovětské literární vědy a využívá i dílčích poznatků rusistiky západní. Pozoruhodné jsou také časté komparativní vstupy, které by však měly být systematičtější. Stručně a hutně napsanou pasáží je srovnání koncepcce Schillerovy a Dostojevského. Přestože se autor soustřeďuje na filosofické problémy, v nejlépe napsaných studiích rozšiřuje problematiku o vztahy filosofie—poetika. Städtkova kniha je markantním důkazem celkových tendencí v literárně-vědné rusistice: Dostojevskij je považován za klíčovou postavu ruské literatury. Z deseti stať jsou mu věnovány čtyři. Kniha známého německého rusisty je dalším dokladem prohloubeného zájmu vědců socialistických zemí o ruskou literaturu a svědčí o hledání nových postupů při řešení základních otázek jejího vývoje.

Ivo Pospišil

Romanführer A—Z. Hrsg. vom Kollektiv für Literaturgeschichte unter Leitung von Kurt Böttcher in Zusammenarbeit mit Günter Albrecht. Volk und Wissen Volkseigener Verlag Berlin. Bd. I: Der deutsche, österreichische und schweizerische Roman. Von den Anfängen bis Ende des 19. Jahrhunderts. Von einem Autorenkollektiv unter Leitung von Wolfgang Spiewok, 1972, 423 S.; Bd. II 1: 20. Jahrhundert. Der deutsche Roman bis 1949. Romane der DDR. A—K. Von einem Autorenkollektiv unter Leitung von Wolfgang Spiewok. Bearbeitung u. Redaktion Friedel Walle sch, 1974, 455 S.

Der *Romanführer* (künftig: RF) soll in drei Bänden erscheinen, von denen Bd. II in zwei Halbbände unterteilt ist. Bisher liegen die Bde. I und II 1 vor. Bd. I führt in die deutsche, österreichische und schweizerische Romanliteratur von den Anfängen bis zu Ende des 19. Jahrhunderts ein. Bd. II 1 behandelt die deutschen Romane bis 1949 und diejenigen der DDR jeweils von den Autoren A—K. Er wird mit II 2 fortgesetzt, der die entsprechende Romanliteratur der Autoren L—Z zum Gegenstand hat und 1975 erscheinen soll. Bd. III wird voraussichtlich 1976 erscheinen und die Romane der BRD, Österreichs, der Schweiz und der übrigen deutschsprachigen Schriftsteller des 20. Jahrhunderts vorstellen. Insgesamt sollen mehr als 800 Romane behandelt werden.

Zwar kann eine abschließende Beurteilung über den RF erst gefällt werden, wenn alle seine Bände vorliegen, doch eine einführende und vorläufige ist aufgrund der vorliegenden beiden durchaus möglich und notwendig. Der RF schließt sich an eine seit langem vom Volk und Wissen Volkseigener Verlag Berlin initiierte, sehr erfolgreiche verlegerische Tätigkeit auf dem Gebiet der Vermittlung des humanistischen bürgerlichen deutschen Literaturerbes und der fortschrittlichen Gegenwartsliteratur an. Die Reihen *Erläuterungen zur deutschen Literatur* und *Schriftsteller der Gegenwart* leisteten und leisten einen nicht hoch genug zu schätzenden Beitrag für die literarische Bildung von Generationen von Germanistikstudenten der DDR und vieler literaturinteressierter Laien. Mit der im Erscheinen begriffenen elfbändigen *Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen*